

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

UKRAINIAN-RUSSIAN RELATIONS IN THE LINGUISTIC WORLDVIEW OF UKRAINIANS (BASED ON THE IDIOMS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE)

Гавриш М.М.,

orcid.org/0000-0002-5801-3002

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри німецької мови

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Гавриш О.О.,

orcid.org/0000-0003-4500-3857

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри німецької мови

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Андрійко В.І.,

orcid.org/0009-0006-5354-9445

старший викладач кафедри німецької мови

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Пропонована стаття має етнолінгвістичне спрямування, а саме: вивчає взаємозв'язок між фразеологією української мови та історично-культурним розвитком українського етносу, і базується на таких загально визнаних висновках сучасного мовознавства:

– асиметричність / неповторність відображення об'єктивної дійсності та внутрішнього стану людини у мовних картинах світу різних етносів;

– переконливе віддзеркалення неоднорідності світосприйняття фразеологізмами як мовними знаками, які є результатом цілісного, образного переосмислення їх компонентного складу;

– важливість усвідомлення й розуміння особливостей мовних картин світу різних етносів для досягнення успіху в міжкультурній комунікації на сучасному складному етапі еволюції світового суспільства.

Двоєдина мета дослідження, предметом якого стали вісімнадцять поширених в українській мові фразеологізмів з компонентом-топонімом російського походження, полягає в розкритті історично обумовленої експресивно-емоційної оцінки, закріпленої українським етносом за російськими географічними назвами у складі україномовних фразеологічних виразів, та формулюванні на цій основі обґрунтованого висновку про характер українсько-російських відносин в історичній свідомості українського етносу.

Проведений аналіз структури та номінативної і конотативної функцій зазначених фразеологізмів дає підстави для таких узагальнень:

– українські фразеологізми з російськими топонімами мають різне структурне оформлення (від двох слів до повних речень), що підкреслює креативність українського етносу та використання ним усіх наявних мовних засобів при висловленні думок щодо ставлення до росії;

– в номінативному плані досліджувані фразеологізми відображають широкий та розмаїтий спектр сфер людського буття;

– в конотативному аспекті українськомовні фразеологізми, до складу яких як компоненти входять російські топоніми, характеризуються яскравим негативним емоційно-оцінним наповненням;

– проаналізовані фразеологізми засвідчують негативні, критичні, частково насмішливі суспільні асоціації українських мовців щодо відповідних населених пунктів / територій росії.

Результати дослідження розвінчують міф радянської / російської пропаганди про «братні народи», безсумнівно доводять, що українці ніколи не сприймали себе братами росіян.

Ключові слова: етнолінгвістика, мовна картина світу, міжкультурна комунікація, фразеологізм, топонім, конотативне значення фразеологізмів, українсько-російські відносини.

This article has an ethnolinguistic orientation, examining the relationship between the phraseology of the Ukrainian language and the historical and cultural development of the Ukrainian ethnos. It is based on the following generally recognized conclusions of modern linguistics:

– Asymmetry/uniqueness of the reflection of objective reality and the inner state of people in the linguistic worldviews of different ethnic groups;

– a meaningful reflection of the heterogeneity of world perception through idioms as linguistic signs that are the result of a holistic, figurative semantic transformation of their components;

– the importance of knowledge and understanding of the peculiarities of the linguistic worldviews of different ethnic groups for the success of intercultural communication in the current complex world community development phase.

The study has two main aims, focusing on eighteen idioms commonly found in the Ukrainian language, including place-name components of Russian origin. It seeks to uncover the historical and emotional evaluations that the Ukrainian people associate with these Russian place names within their idiomatic expressions. Based on these findings, the study aims to provide a well-reasoned conclusion regarding the nature of Ukrainian-Russian relations as understood in the historical consciousness of the Ukrainian ethnos.

The analysis of the structure, nominative and connotative functions of these idioms gives rise to the following generalizations:

- Ukrainian phraseologies with Russian place names have different form structures (from two words to whole sentences), which emphasizes the creativity of the Ukrainian ethnos and its use of all available linguistic means in expressing opinions about attitudes towards Russia;

- in the nominative aspect, the analyzed idioms reflect a broad and diverse spectrum of areas of human existence;

- in the connotative aspect, the Ukrainian-language phraseologies that contain Russian place names as components are characterized by a clear negative emotional and expressive evaluation;

- the analyzed idioms express negative, critical, sometimes mocking social associations of Ukrainian speakers with Russia's respective cities/rivers/territories.

The results of the study debunk the myth of Soviet / Russian propaganda of the 'brotherly peoples' and prove beyond doubt that the Ukrainians have never understood and felt themselves to be brothers of the Russians.

Key words: ethnolinguistics, linguistic worldview, intercultural communication, phraseology, toponym, connotative meaning of idioms, Ukrainian-Russian relations.

Постановка проблеми та аналіз актуальних досліджень. Наукові розвідки, починаючи від В. Гумбольдта і до нинішніх актуальних досліджень, переконливо засвідчують той факт, що мови усіх етносів віддзеркалюють навколишнє середовище та духовний стан людини по-різному; практично аксіомою стала теза про *асиметричність* сприйняття і трактування дійсності кожною окремою мовною спільнотою.

Одним з суттєвих результатів вивчення цієї проблематики став широко поширений зараз в лінгвістичних та інших дослідженнях термін «*мовна картина світу*», глибокий зміст якого розкривають тлумачення численних зарубіжних та українських вчених, зокрема, В. Гумбольдта, Л. Вайсгербера, О. Потебні, В. Жайворонка, І. Нікітіної, О. Комара та інших [1]. Узагальнюючи висновки науковців, причетних до розробки зазначеної тематики, можна констатувати, що мовна картина світу – це погляд на зовнішній та внутрішній світ людини, оформлений лексичними, граматичними та фонетичними засобами мови того чи іншого етносу.

Спільними і, на наше переконання, пріоритетними аспектами усіх трактувань поняття мовної картини світу є те, що, по-перше, мовні картини світу мають *суттєві* відмінності чи й за певними параметрами є абсолютно різними / унікальними. І по-друге, існує єдність думок про те, що неоднорідність мовних картин світу обумовлена різними обставинами історичного розвитку кожного мовного колективу, його ментальністю та культурно-національною своєрідністю, тобто його духовними цінностями, традиціями, нормами поведінки тощо.

Усвідомлення та розуміння відмінностей в картинах світу різних мовних спільнот набуло

особливої значущості на сучасному етапі еволюції світового суспільства, домінуючими в якому стали глобалізаційні та інтеграційні процеси, але також, на жаль, і постійні міжнаціональні конфлікти, до яких належить і війна росії проти незалежної України. Закономірним наслідком такого розвитку є невпинне зростання контактів / зв'язків між представниками різних країн (етносів), що дозволяє висловити твердження про те, що *міжкультурна комунікація* – вербальне та невербальне спілкування між людьми з різною мовно-культурною ідентичністю – стає визначальним фактором світового сьогодення.

Успіх міжкультурних комунікативних актів, тобто уникнення непорозумінь, адекватне реагування на висловлювання репрезентанта іншого етнічного колективу і досягнення таким чином бажаних цілей, нерідко залежить від знань про специфіку світосприйняття та його мовне віддзеркалення співрозмовником – представником іншої національно-культурної спільноти.

Отже, вивчення та ідентифікація характерних рис мовних картин світу – це нагальне завдання, обумовлене визначальними факторами розвитку сучасного світового суспільства, вирішення якого покликане сприяти позитивній атмосфері у міжкультурних контактах. Реакцією лінгвістичної науки на ці важливі й відносно нові суспільні обставини стало виникнення цілої низки її нових напрямів, зокрема, когнітивної лінгвістики, психолінгвістики та етнолінгвістики.

Пропонований матеріал має *етнолінгвістичне* спрямування, чим пояснюється його *актуальність*, а *предметом* цієї розвідки стали вісімнадцять фразеологічних одиниць (далі ФО) української мови, ідентифіковані в україномовних лексикографічних джерелах, з компонентом-топо-

німом російського походження. Вибір саме такої мовної бази для етнолінгвістичного (етнофразеологічного) аналізу обумовлений декількома чинниками, а саме:

– фразеологізми – це мовні одиниці, вживання яких націлене на *образне й емоційно забарвлене* висловлення думки, адже вони є результатом цілісного переосмислення компонентів ФО, в якому зазвичай безпосередньо відбивається історично-культурний досвід відповідного етносу чи, іншими словами, його національний колорит. Цей у більшості випадків унікальний характер формування денотативного фразеологічного значення переконливо доводить, що фразеологізми є невід’ємною й своєрідною складовою мовних картин світу, адже насамперед вони є мовними одиницями, які несуть в собі інформацію про специфіку відображення дійсності у свідомості етносу. Таким чином, пізнання природи виникнення ФО – це важливий ключ для розуміння мовної картини світу відповідної національно-культурної спільноти;

– топоніми як ідентифікатори певних географічних об’єктів в ролі фразеологічних компонентів також привертають все більшу увагу лінгвістів, оскільки їх фразотворче переосмислення – це мовленнєва творчість (креативність) етносу, спричинена певними історичними подіями, суспільним і політичним сприйняттям тих чи інших регіонів, тобто вони є свого роду показниками як реальної, так і духовної історичної спадщини кожного мовного колективу. Зазначені ознаки топонімів в складі ФО підкреслюють доцільність і необхідність вивчення цього аспекту фразеології для розкриття багатогранності й неповторності мовних картин світу.

Постановка завдання. Ці положення про вплив фразотворення на формування мовних картин світу і обумовили двоєдину мету пропонованого дослідження, яка полягає в:

– ідентифікації *суспільної історично-культурної оцінки* українським етносом російських компонентів-топонімів у складі україномовних фразеологізмів на основі всебічного аналізу форми та семантики цих ФО;

– знаходженні відповіді – з опорою на асоціації українців, пов’язані з російськими топонімами як фразеологічними компонентами, – на питання про *характер українсько-російських відносин* в історичній свідомості українського етносу.

Виклад основного матеріалу. Як згадано вище, предметну базу пропонованої розвідки складають вісімнадцять україномовних ФО з компонентом, що є російською географічною

назвою; джерелами ж цих фразеологізмів стали дванадцять лексикографічних видань та наукових праць, що, на нашу думку, є підтвердженням їхньої поширеності та вживаності на територіях проживання українськомовної спільноти.

Погляд на *формальну структуру* фразеологізмів з російськими компонентами-топонімами дозволяє поділити їх на дві, чисельно однакові групи: 1) *фразеологізми-словосполучення* (дев’ять), тобто ФО, які складаються з декількох слів-компонентів, та 2) *фразеологізми-речення* (також дев’ять).

У першій групі переважають ФО із структурою «прикметник + іменник» (наприклад, *московські недоломки* [2, с. 72]) або «іменник + прикметник» (*москва люта* [3]). Використання прикметників в ролі означення засвідчує прагнення мовців висловити певну характеристику / оцінку щодо людей, явищ чи предметів, а вживання для української мови в цілому нетипової конструкції «іменник + прикметник» підкреслює ще й прагнення оформити вислів незвично, привернути до нього увагу, надати йому особливої конотації. Аналогічну функцію виконують і фразеологізми-порівняння (*дурний як Альоша з магадана* [4, с. 62]). І лише одна ФО має типове фразеологічне оформлення з дієсловом, але й тут на першому місці, як зазвичай, стоїть не дієслово, а іменник, тобто це граматична конструкція «іменник + дієслово» (*москву побачив* [5, с. 71]).

У другій групі, тобто серед фразеологізмів у формі речення, перевага належить прислів’ям та приказкам (їх шість, зокрема, *в москву з грішми, з москви з вішми* [5, с. 66] або *не збирайте колоски, бо підете в соловки* [6]). Ще дві ФО оформлені як розповідні речення (*москва сльозам не вірить* [7, с. 23] та *воно тобі треба як московська бурулька* [7, с. 27]), а одна є окличним реченням-закликом (*геть від москви!* [8]), що є досить рідкою, але емоційно насиченою формою вживання фразеологізмів.

Наведені приклади дозволяють констатувати *розмаїтість структурного оформлення* українських фразеологізмів з російськими топонімами, яка відображає як традиційні, так і досить нетипові, виняткові форми побудови ФО, що підкреслює духовний потенціал українського етносу, його креативність і використання ним усіх наявних мовних засобів при висловленні думок щодо ставлення до росії.

Тепер розглянемо *семантичну* сторону фразеологізмів, які склали предмет цього дослідження, адже фразеологічне значення – це кількарівневий феномен, який несе в собі не тільки пред-

метну інформацію, але й відображає – внаслідок образного та цілісного переосмислення фразеологічного компонентного складу – експресивно насичені естетично-оцінні характеристики, обумовлені життєвим досвідом та історичним розвитком мовної спільноти. Тому ця частина аналізу сфокусована на трьох аспектах – *денотативному* значенні фразеологізмів, тобто розкритті сфер людського буття, для позначення яких українські мовці створили й використовують ФО з російськими топонімами у їх складі, *конотативній* фразеологічній семантиці, тобто вивченню емотивно-оцінного змісту досліджуваних ФО, та *асоціаціях*, закріплених українським етносом за російськими географічними назвами як фразеологічними компонентами.

Знаходження відповідей на окреслені питання допоможе, з одного боку, зробити висновки про історично сформоване й зафіксоване в мові ставлення українського народу до росії та її населення, а в більш широкому сенсі – це розширення й поглиблення знань про особливості й неповторність україномовної картини світу.

Аналіз денотативного спрямування українських ФО з російськими топонімами-компонентами засвідчує, що вони відображають досить широкий спектр людської поведінки та/або бачення українськими мовцями певних життєвих ситуацій. У цій сфері предметної співвіднесеності фразеологізмів з людиною, її діями, певною ситуацією чи станом можна виділити такі шість аспектів:

1) негативна характеристика людини, її якостей та її недолугих / недоречних дій:

– *дурний як Альоша з магадана чи тупий як сибірський валянок* [5, с. 70] – критичні, грубі висловлювання щодо розумових здібностей людини, яку мовник вважає дуже дурною, бездушною чи незграбною;

– *казанська сирота* [9] – зневажливе висловлювання про особу, яка веде себе як ображена і нещасна, і такою поведінкою прагне викликати співчуття співрозмовника;

– *московські недоломки* – презирлива характеристика людини, яка під чужим впливом / тиском втратила свою національну гордість і фактично зреклася своєї національної приналежності;

– *пеня московська* [3] – критична характеристика людини, яка, на думку мовця, безпричинно й настирливо чіпляється / нападає на когось своєю поведінкою і своїми висловами;

– *мотається як Махно по кубані* [5, с. 61] – так українські мовці говорять про недолугі, хаотичні й безсистемні людські дії;

2) відображення скрутного становища особи, негативних результатів її вчинків та поведінки:

– *москву побачив* – вираз щодо людини, яка зазнала побоїв та насильницьких дій;

– *звичме, московська напасть* [10]; *москва люта; в москву з грішми, з москви з вішми* – всі три ФО відображають невдачу / нещастя як наслідок певних дій людини, тобто недосягнення нею своїх намірів і цілей;

3) позначення чогось абсолютно непотрібного: *воно тобі треба як московська бурулька*;

4) заклик щодо відмови від орієнтації на росію: *Геть від москви!* Цей фразеологізм є яскравим вираженням відмови українських мовців від однобічної орієнтації на російського сусіда та підтвердженням прагнення до розширення й поглиблення прямих і активних контактів з світовим товариством;

5) оцінка ситуації в росії, характеристика якостей російського етносу:

– *москва на злиднях збудована, та й злиднями годована* [7, с. 23] чи *як ідеши у сураж, то й бери свій фураж* [11] – ці дотепні вирази звертають увагу на матеріальну незабезпеченість, убогість і бідність російської нації;

– *в суражі все люди вражі* [12, с. 15] – це висловлювання переконливо засвідчує відчуття українцями недоброзичливого, ворожого ставлення до себе з боку російського сусіда;

– *москва сльозам не вірить* – цей вислів, хоча він і має російське походження, увійшов в активний словниковий запас українських мовців як посилення на брутальність та безжалісність російських управлінських структур;

– *не збирайте колоски, бо підете в соловки* – цей вираз народної мудрості українців, що є болючим спогадом про тяжкі страждання в період голодомору, також відображає жорстокість, безпощадність і жажливість політики радянського (російського) керівництва, адже соловецька тюрма – це один з найстрашніших символів політичних репресій в радянський час;

6) висновок про те, що у порівнянні з іншими територіями / країнами Україна як батьківщина – це найліпше / оптимальне місце для проживання та активного, щасливого життя: *дон доном, а найкраще вдома* [13].

Отже, коротко підсумовуючи, можна зазначити, що розгляд *номінативної функції* українських фразеологізмів з компонентами-топонімами російського походження переконливо доводить важливість відносин з російським географічним сусідом в історичній свідомості українського етносу та його активну й неповторну

лінгвокреативну діяльність в процесах відображення в українській мові цих двосторонніх зв'язків. Як свідчать наведені приклади, значення проаналізованих ФО охоплюють обширний діапазон сфер людської діяльності.

Оскільки виникнення фразеологізмів як мовних знаків обумовлене суб'єктивним переосмисленням носіями мови компонентного складу цих виразів, то поряд з номінативною функцією вони несуть в собі насамперед *характеризуючий* заряд, тобто віддзеркалюють емоційне, експресивне, оцінне ставлення мовця до закріпленого за фразеологізмом об'єкта мовлення. Саме тому для досягнення мети нашої розвідки конче необхідним є погляд на *конотативний* аспект семантики досліджуваних ФО.

Наведений вище перелік фразеологізмів однозначно засвідчує, що *позитивну* експресивно-емоційну насиченість має лише *один* фразеологічний вираз, а саме *дон доном, а найкраще вдома*. Використовуючи порівняння / протиставлення з чужою, російською територією, українські мовці висловлюють своє переконання в тому, що оптимальні умови для життя вони мають лише в рідному краю, підкреслюючи тим самим важливість родинних зв'язків та природну красу України.

Інші сімнадцять фразеологізмів характеризуються яскраво вираженим *негативним* конотативним забарвленням, що підкреслено нами вище вже при розкритті їхньої денотативної семантики:

- фразеологізми першої групи критично – зневажливо і презирливо – характеризують людину та її вчинки (наприклад, *московські недоломки*);
- у другій групі йдеться негативні наслідки дій особи (приміром, *в Москву з грішми, з Москви з вішми*);
- далі маємо ФО, яка відображає щось абсолютно зайве, не варте жодної уваги (*воно тобі треба як московська бурулька*);
- наступний фразеологізм – це вираз критичного, заперечливого ставлення до повної орієнтації на розвиток контактів з росією (*Геть від Москви!*);
- ФО п'ятої групи втілюють в собі надзвичайно негативні, в деяких випадках і досить насмішливі характеристики російського етносу (*в суражі все люди вражі* чи *як ідеши у сураж, то й бери свій фураж*).

Наведені узагальнення не залишають жодних сумнівів щодо того, що українськомовні фразеологізми, до складу яких як компоненти входять російські топоніми, мають *яскраво негативне* емоційно-оцінне наповнення, тобто однозначно фіксують історично-обумовлене недружнє від-

чуття та критично-заперечливе ставлення українського етносу до свого російського сусіда.

Зрозуміло, що топоніми як мовні одиниці позначають географічні об'єкти дійсності, але в складі ФО вони переосмислюються разом з іншими компонентами в рамках єдиного фразеологічного образу і стають таким чином невід'ємними складниками практично незмінної структури форми та цілісного значення фразеологізмів. Тому завершуючи аналіз, доцільно звернути увагу на те, які ж асоціації українського етносу, обумовлені історичними та/чи соціальними факторами, відображають російські топоніми як елементи україномовних ФО.

Логічно, що серед досліджуваного матеріалу домінує назва столиці російської імперії *москва* (десять вживань), що переконливо вказує на те, що саме москва стала для українського народу уособленням і символом мовного відображення відносин з росіянами та ставлення до них. Що ж символізує москва як компонент фразеологізмів української мови?

По-перше, українські мовці закріпили за цим топонімом у складі ФО свої переконання про жорстокість, агресивність та нахабство у діях росіян: *москва сльозам не вірить, звичне, московська напасть* чи *москва люта*. По-друге, завдяки фразеологічній трансформації цей топонім є ознакою скрутного економічного становища російської імперії, бідного та злиденного життя росіян: *москва на злиднях збудована, та й злиднями годувана* або *в Москву з грішми, з Москви з вішми*. Інші фразеологізми з компонентом *москва* також відбивають різноманітні негативні асоціації українців щодо російського етносу, зокрема, позначення чогось абсолютно непотрібного (*воно тобі треба як московська бурулька*) чи уособлення панування у всіх сферах (*Геть від Москви!*).

Двічі у досліджуваному корпусі фразеологізмів зустрічається російський топонім *сураж* – назва міста у сусідній з Україною брянській області, що пояснює підвищену увагу українців саме до цієї території. Як і у випадку з Москвою, сураж відбиває сприйняття українським етносом росії як ворожої, недружелюбної країни (*в суражі все люди вражі*), в якій панує матеріальна незабезпеченість, убогість населення (*як ідеши у сураж, то й бери свій фураж*).

Інші шість російських топонімів мають в українських ФО одноразове вживання, націлене – знову ж таки – на висловлення неприхильного ставлення до представників російської нації. Тут можна ідентифікувати такі асоціативні уявлення українців щодо російських сусідів:

– *дон*: чужа, не рідна територія (*дон доном, а найкраще вдома*);

– *казань*: місто з обманливою, нечесною поведінкою жителів (*казанська сирота*);

– *кубань*: територія хаотичних, безсистемних дій (*мотається як Махно по кубані*);

– *магадан та сибір*: території проживання розумово відсталих людей (*дурний як Альоша з магадана та тупий як сибірський валянок*);

– *соловки*: місце страждань та нічим не виправданих знущань над людьми (*не збирайте колоски, бо підете в соловки*).

Наведені констатації обґрунтовано доводять, що життєвий досвід українців, трагічні події в їх історії спричинили погані емоційно-оцінні асоціації українського етносу по відношенню до росіян, закріпили критичну суспільну оцінку щодо певних географічних пунктів / територій, що і стало поштовхом до створення українськими мовцями негативно забарвлених фразеологічних образів з російськими топонімами.

Висновки. Зрозуміло, що ідіоматичні вирази, які стали предметом цієї розвідки, є тільки незначною часткою лінгвокреативної активності українського етносу стосовно відображення свого став-

лення до російського сусіда; аналогічна тематика характерна, зокрема, і цілій низці фразеологізмів з компонентом «москаль». З іншого ж боку, представлені вище результати аналізу як форми, так і номінативно-конотаційної функції українських ФО з російським топонімом як їх структурним складником, а саме:

– віддзеркалення цими мовними знаками *обширного спектру* людських дій і їх наслідків та

– *негативна, критична експресивно-емоційна* оцінка політики російської імперії та російського менталітету,

на наше глибоке переконання, безсумнівно й однозначно *розвінчують міф* радянської пропаганди про «братні народи», доводять, що українці ніколи не сприймали себе братами росіян.

Ці фразеологізми виконують свого роду і *ідеологічну* функцію та можуть використовуватися як переконливі приклади також в міжкультурному діалозі, і особливо в контексті повномасштабної війни росії проти України, бо як свідчить авторський досвід спілкування з представниками інших мовно-культурних спільнот, зусилля щодо розвінчання міфу про «братні народи» залишаються актуальними і необхідними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тараненко К. В. Мовна картина світу як відображення національного характеру українців. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34 (73). № 4. С. 40–44.
2. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О.В. Макаровича та інших. Уклад М. Номис / упоряд. М.М. Пазяка. Київ : Либідь, 1993. 768 с.
3. П'ятаченко С. Образ москаля в українських приказках та прислів'ях (за збіркою М. Номиса "Українські приказки, прислів'я і таке інше"). URL: <https://history.sumy.ua/research/article/495-obrazmoskaliavukrainskykhprykazkhtaprysliviahzhazbirkoiumnomysaquirainskiprykazkyprysliviaitakeinsheq.html> (дата звернення: 12.03.2025).
4. Добролюбова Г.М. Спостереження за онімною лексикою в ареальній фразеології (на матеріалі фразеології середнього Полісся та суміжних територій). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2013. Вип. 6(1). С. 69–78.
5. Попович О.Р. Лінгвокультурологічні особливості фразеологічних топонімів в англійській і українській мовах: порівняльний аспект. 2021. URL: https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3198/1/Диплом_Попович.pdf (дата звернення: 12.03.2025).
6. Лановик Б., Лазарович М., Матейко Р. Чорна тінь Голодомору 1932–1933 років над Тернопіллям. URL: <http://ukrlife.org/main/evshan/Golodomor11.htm> (дата звернення: 12.03.2025).
7. Гнатюк Л. Фразеологічні одиниці з ойконімним і відойконімним компонентами як свідчення історичної пам'яті українців. URL: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ceon.element-a15d5aa2-f28e-3f35-b5d6-5b8d55efc595/c/pdf-01.3001.0014.3712.pdf> (дата звернення: 12.03.2025).
8. Фразеологічний словник. URL: <https://goroh.pp.ua/Фразеологія/москва>. (дата звернення: 12.03.2025).
9. Фразеологічний словник української мови. URL: <https://123.slovaronline.com/2140-КАЗАНСЬКИЙ> (дата звернення: 12.03.2025).
10. Словник української мови. Том II. Д-Й. 1927. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Сторінка:Словник_української_мови._Том_II._Д-Й._1927.pdf/371 (дата звернення: 13.03.2025).
11. Історичні образи міст, регіонів, країн... URL: <https://lingvoforum.net/index.php/topic,89102.0.html> (дата звернення: 13.03.2025).
12. Українські народні приповідки / упоряд. Олекса Воропай. Лондон, 1955. 64 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/23490/file.pdf> (дата звернення: 13.03.2025).
13. Прислів'я та приказки про Батьківщину, рідний край. URL: <https://dovidka.biz.ua/prisliv-ya-ta-prikazki-pro-batkivshhinu-ridniy-kray/> (дата звернення: 13.03.2025).